

Makale Bilgisi / Article Info

Geliş / Received: 05.01.2026

Kabul / Accepted: 21.03.2026

Araştırma Makalesi / Research Article

DOI: 10.55666/folklor.1856851

**MİZAHTA UYUMSUZLUK TEORİSİ BAĞLAMINDA MASALLAR
ÜZERİNE BİR İNCELEME: ZAMAN ZAMAN İÇİNDE ÖRNEĞİ**

Okan ATAHAN*

Öz

Masal, genellikle halkın belleğinde olağanüstülük ve hayal gücüyle şekillenen, halk arasında sözlü olarak yayılan edebî bir türdür. Olağanüstü yapısıyla sözlü kültür ortamında kuşaktan kuşağa yayılan masal, amaçsal işlevler barındırmakta ve masalın işlevsel nitelikleri arasında yer alan eğlence işlevi, çalışmanın temel çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bu bağlamda, masalarda gülmeyi meydana getiren unsurlar, temel mizah teorilerinden biri olan uyumsuzluk teorisi ekseninde irdelenmiştir. Gülme eylemini zihinsel bir tepki olarak ele alan uyumsuzluk teorisi; beklenmezlik, karşıtlık, mantıksal kavrama ve algılama gibi temel dayanaklar üzerinden masal metinlerine uygulanmıştır. Nitel bir araştırma olan bu çalışmanın verileri doküman analiziyle elde edilmiştir. Bu anlamda çalışma, Pertev Naili Boratav'ın *Zaman Zaman İçinde* adlı eserindeki yirmi iki masal örneklemeyle sınırlandırılmıştır. Metin merkezli bir inceleme yaklaşımıyla irdelenen masalarda ilgili teori ile örtüşen uyumsuzlukların özellikle olağanüstü unsurların yoğunlaştığı yerlerde daha belirgin hâle geldiği tespit edilmiştir. Masalarda uyumsuzluk oluşturan etkenlere öncelikle masal türünün şekilsel ayırt edicisi sayılabilecek formellerde rastlanmakta; bunun yanında olay örgüsündeki sürpriz gelişmelerin, kavramsal karşıtlıkların ve mantıksal uyumsuzlukların mizahi zemini beslediği görülmektedir. Anlatının mantıklı akışında ansızın beliren kahramanlar veya beklentiyi boşa düşüren keskin dönüşler, sürpriz etkisiyle zihinde bir tür şaşkınlık oluşturmakta; bu şaşkınlık durumu da gülmeyi tetikleyen temel itkilere dönüşmektedir. Masalarda çoğu kez beklentinin dışındaki bir gerçeğin açığa çıkması da metnin seyrini ters yüz eden bir uyumsuzluk kaynağı olarak dikkat çekmektedir. Bununla birlikte anlatılardaki karşıtlıkların yalnızca kahramanların fiziksel nitelikleriyle sınırlı kalmadığı, davranışsal ve kavramsal düzeyde de somutlaştığı anlaşılmaktadır. Kötü olması beklenen bir kahramanın olumlu davranışlar sergilemesi, korkaklığıyla tanınan bir karakterin beklenmedik biçimde cesaret algısı oluşturması ya da sosyal normlara aykırı eylemlerin anlatı içinde meşruiyet kazanması, teorideki karşıtlık ilkesinin açık yansımalarıdır. Öte yandan birbiriyle ilgisiz görünen durumların yan yana getirilmesi, beklenmedik sentezlerin kurulması ve dilsel yanlış anlaşılmanın meydana getirdiği kaotik süreçler, anlatının mantıklı ilerleyişini aksatarak ilgisizlik kaynaklı bir mizah üretmektedir. Sonuç olarak bu çalışma, masalardaki yapısal uyumsuzlukların rastlantısal değil, çoğu zaman bilinçli bir anlatı stratejisi olarak kurgulandığını; bunun da geleneksel icra ortamında anlatıcıya geniş bir mizahi ifade alanı açtığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk masalları, Uyumsuzluk teorisi, Zaman Zaman İçinde, Mizah, Gülme.

* Doktora Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Kocaeli/Türkiye, ok.atahan@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-5307-1326.

A STUDY ON FAIRY TALES IN THE CONTEXT OF INCONGRUITY THEORY IN HUMOR: THE CASE OF *ZAMAN ZAMAN İÇİNDE*

Abstract

The fairy tale is a literary genre shaped by the supernatural and imagination within collective memory, spreading orally among the folk. Transmitted across generations in oral cultural environments due to its extraordinary structure, the fairy tale possesses purposive functions, among which the "entertainment function" serves as the primary point of departure for this study. In this context, the elements evoking laughter in fairy tales are examined through the lens of Incongruity Theory, one of the fundamental theories of humor. Treating the act of laughter as a cognitive response, Incongruity Theory is applied to fairy tale texts via core foundations such as unexpectedness, contrast, logical comprehension, and perception. The data for this qualitative research were obtained through document analysis. Accordingly, the study is limited to a sample of twenty-two fairy tales from Pertev Naili Boratav's work titled *Zaman Zaman İçinde*. Analyzing these tales through a text-centered approach, it was found that incongruities overlapping with the theory become more prominent specifically where supernatural elements are concentrated. In fairy tales, factors creating incongruity are primarily encountered in "formulas" which serve as the formal identifiers of the genre; additionally, surprise developments in the plot, conceptual contrasts, and logical improprieties are seen to nourish the humorous foundation. Heroes appearing suddenly in the logical flow of the narrative or sharp turns that thwart expectations create a kind of bewilderment in the mind through the element of surprise; this bewilderment transforms into the fundamental impulses that trigger laughter. In fairy tales, the revelation of an unexpected truth often serves as a source of incongruity, reversing the course of the text. Furthermore, it is understood that the contrasts in the narratives are not limited to the physical attributes of the heroes but are also embodied at behavioral and conceptual levels. A hero expected to be evil exhibiting positive behaviors, a character known for cowardice unexpectedly creating a perception of courage, or actions contrary to social norms gaining legitimacy within the narrative are clear reflections of the "contrast" principle within the theory. On the other hand, the juxtaposition of seemingly unrelated situations, the establishment of unexpected syntheses, and chaotic processes resulting from linguistic misunderstandings produce humor stemming from irrelevance by disrupting the logical progression of the narrative. In conclusion, this study reveals that structural incongruities in fairy tales are not accidental but are often constructed as a conscious narrative strategy, which subsequently opens up a wide field of humorous expression for the narrator in traditional performance settings.

Keywords: Turkish fairy tales, The incongruity theory, *Zaman Zaman İçinde*, Humor, Laughing.

Giriş

Masal, genellikle olağanüstü unsurlarla halk arasında oluşup kuşaktan kuşağa yayılan geleneksel bir anlatı türüdür. Sözlü kültür ortamının ürünü olarak masalın alan yazını tanımlarında olağanüstü içeriğin ve işlevlerin öne çıktığı görülmektedir. Nitekim Türk Dil Kurumunca hazırlanan *Güncel Türkçe Sözlük*'te masal kavramı “Genellikle halkın yarattığı, hayale dayanan, sözlü gelenekte yaşayan, çoğunlukla insanlar, hayvanlar ile cadı, cin, dev, peri vb. varlıkların başından geçen olağanüstü olayları anlatan edebî tür.” (URL-1) şeklinde tanımlanmaktadır. Pertev Naili Boratav (1969: 80), masal kavramını “Nesirle söylenmiş, dinlik ve büyüklük inanışlardan ve törelerden bağımsız tamamıyla hayâl ürünü, gerçekle ilgisiz ve anlattıklarına inandırmak iddiası olmayan kısa bir anlatı.” şeklinde tanımlayarak masalın hayale dayalı ve olağanüstü özelliğine değinmiştir. Masal kavramını bağlam merkezli bir yaklaşımla tanımlayan Gönül Gökdemir (2008: 8-9) ise “Masal kaynağını geçmişteki mitolojik olaylar, efsaneler ve yaşanmış olaylardan alan, geçmiş bir tarihte var olduğuna inanılan, kendine has motif ve formelleri olan, genel olarak kadınlar tarafından geceleri çocuklara anlatılan, kültürler arası köprü oluşturup bağ kuran, gelecek nesilleri eğiten, eğlendirme, eğitime, uyutma, bağ oluşturma, problem çözme gibi birçok gizli ve açık işlevi olan, nesir türünde, genellikle bir ‘sözlü kültür’ ürünüdür.” biçimindeki masal tanımında masalın işlevsel niteliğine geniş bir yer ayırmıştır.

Folklorun sözlü edebiyat ürünlerinden biri olan masal türünün tanımlarında eğlence işlevinin öne çıkması dikkati çekmektedir. Bu anlamda folklorun dört temel işlevinden bahseden William R. Bascom (2014: 78), folklorun en önemli işlevlerinden birinin eğlence işlevi olduğunu ileri sürmüştür. Masalın çocuklara yönelik icra edilen bir tür olarak nitelendirildiği de göz önüne alındığında masalın sıklıkla eğlence işlevini yerine getirdiği anlaşılmaktadır. Nitekim masal icrasının süreğenliği, dinleyici dikkatiyle koşutluk barındırmaktadır. Eğlence kavramı ise “Neşeli ve hoşça vakit geçiren şey veya kimse.” (URL-2) şeklinde tanımlanmaktadır. Dolayısıyla anlatıcı ile dinleyici etkileşimi boyutuyla sosyal bir olay olarak neşeli ve hoşça vakit geçiren masalın temel işlevlerinden birinin eğlence olduğu söylenebilir. Bu anlamda masalın içeriğinde mizahın da varlığı görülebilmektedir. Bu doğrultuda eğlence için gerekli ilk ısınma hareketlerinin mizah sayesinde gerçekleştirildiğini belirten Öngören (1998: 18), eğlenceyi mizahın ilk adımı olarak görmüştür. Bu noktada gülme ve çoğu zaman gülmenin yerine kullanılan mizah kavramlarına açıklık getirmek yerinde olacaktır.

Gülmek ifadesi, *Güncel Türkçe Sözlük*'te “İnsan, hoşuna veya tuhafına giden olaylar, durumlar karşısında, genellikle sesli bir biçimde duygusunu açığa vurmak.” (URL-3) şeklinde tanımlanmaktadır. Gülmenin sosyal çevrede hayat bulduğuna değinen Bergson (2014: 6) “Gülünç saf akla hitap eder.” ifadesiyle komik olanın duygulardan arınmış ve akılla bağdaşan niteliğine vurgu yapmıştır. Buradan hareketle gülmenin insana özgü olduğu ve çeşitli nedenlerle meydana gelebileceği anlaşılmaktadır. Zira insana özgü bir davranış olarak gülmenin nedenleri ve işlevleri göz önüne alındığında gülmenin anlamlı olabileceği gibi refleks veya rahatsızlık dolayısıyla da meydana gelebileceği yorumlanmaktadır. Bu anlamda bilimsel inceleme alanı olarak gülmenin fizyolojik ve sosyopsikolojik olmak üzere iki farklı bakış açısıyla irdelendiğini belirten Eker (2014: 16), gülmenin fizyolojik anlamda bir davranış olarak ele alınırken sosyolojik anlamda ise mizahi bir duygu olarak incelendiğini bildirmiştir.

Komik, yaşamın her aşamasında var olmuştur çünkü nerede yaşam varsa orada karşıtlık, nerede karşıtlık varsa orada komik unsur vardır (Anday, 1965: 99). Dolayısıyla gülmenin tarihiyle insanlık tarihi başlangıcının aralarında koşutluk olduğu söylenebilir. Bu anlamda Barry Sanders'in söz ettiği buluntu dikkati çekmektedir. Milattan önce papirüse yazılmış bir Mısır yaratılış mitinden bahseden Sanders, başlangıçta gülmenin var olduğunu ve dünyanın gülme üzerine yaratıldığını aktarmıştır. Papirüste yazılana göre ilk önce gülme ve kahkahanın varlığı söz konusuysen sözcük ve tümceler sonradan ortaya çıkmıştır (2001: 17). Ancak insanla bağdaştırılan ve insanın gündelik yaşamında önemli bir yer edinen gülmenin yeteri kadar inceleme konusu edilmediği de değerlendirilmektedir. John Morreall, *Gülmeyi Ciddiye Almak* (1997: 10) adlı eserinin ön söz bölümünde, insana özgü duygular arasından olumsuz olan duyguların akademik olarak sıklıkla ele alınıp irdelenmesine karşın gülme üzerine yapılan çalışmaların yok denecek kadar az olduğunu vurgulamıştır. Morrall'e göre ise insan yaşamını tam olarak anlamlandırabilmek için gülme gibi alanlar üzerinde çalışmak bir zorunluluktur.

Güldürüp eğlendirmek üzerine yoğunlaşan ve içinde komik unsurlarını barındırarak toplumsal bir ifade tarzı oluşturabilen mizah sözcüğü, Türkçeye Arapçadan geçmiştir. Sözcüğün asıl söylenişi “müzâh” şeklinde olup sözcük yanlış kullanılageldiği için dilimize mizah biçiminde geçmiştir (Nesin, 1973: 15). *Güncel Türkçe Sözlük*'te “gülmece” (URL-4) olarak karşılık bulan mizah kavramı; *İslâm Ansiklopedisi*'nde “Edebiyatta düşünceleri espri ve nükteyle süsleyerek anlatan söz ve yazı çeşidi.” (URL-5) ifadesiyle tanımlanmış; Devellioğlu'nun *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*'inde ise “şaka, latife ve eğlence” (2010: 762) şeklinde karşılanmıştır. Birkaç Batı dilinde ve İngilizcede “Humour” kelimesine karşılık gelen mizah, bir şeyi gülünç ya da eğlendirici gösteren ve gülünçlüğü neden olan bir şeyin tanımını da içermektedir (Özünlü, 1999: 16-19). İnsana has bir davranış biçimi olarak insanın doğumundan ölümüne dek yaşamında var olan gülme ise en çok mizah ile karıştırılmış, kimi zaman iki kavram birbirinin yerine kullanılmıştır. Gülme ve mizah sözcükleri birbirinden farklı kavramlar olmakla birlikte aynı zamanda bu sözcükler birbirini tamamlar nitelikte bağıntı içermektedir. Öngören (1998: 15), gülmenin mizahın sadece alkışı yerinde olduğunu, her gülmenin mizah olamayacağı gibi her mizah ürününün de güldürmeyeceğini belirterek iki kavram arasındaki farkı gözler önüne sermiştir. Nesin (1973: 15) de benzer şekilde, mizahın kökeninde gülmeden başka bir şey aranması gerektiğini vurgulamıştır.

Sosyokültürel kaynaktan beslenen mizah, bağlamsal koşullara bağlı olarak pek çok durumda farklılık göstermektedir. Gülmede faydaya yönelik işlev olarak toplumsal işlevin önemini dile getiren Bergson (2014: 7), gülmenin toplumsal yaşamın bazı gereklerine cevap vermesi gerektiğini ileri sürmüştür. Masallar da anlatıcı ve dinleyici iletişimiyle sosyal bir olayın ürünleri olarak ortaya çıkmakta ve genellikle eğlence işlevini yerine getirmektedir. Bu doğrultuda Sakaoğlu, anlatmaya dayalı türler arasından masalların kendine has dünyası ve kahramanları ile diğer anlatı türlerinden farklı bir yapıya ve süslü bir anlatım özelliğine sahip olarak eğlendirme amacıyla öne çıktığını dile getirmiştir (2015: 139). Dolayısıyla masalarda gülmeyi meydana getiren unsurlar masalın şekil ve içerik özellikleri üzerinden izlenebilmektedir. Bu bağlamda Azem Sevindik (2021: 197-198) de masalların olağanüstü yapıları dolayısıyla beklenmedik ve şaşılacak öğeler içerdiğinden bahsetmekle birlikte masal ve mizah ilişkisinin en yoğun olduğu yerler olarak masal tekerlemelerini göstermektedir.

Yöntem

Nitel bir araştırma olan bu çalışmadaki veriler doküman analiziyle elde edilmiştir. “Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar.” (Yıldırım ve Şimşek, 2016:189) Bu kapsamda masal metinlerinin incelendiği çalışma, Pertev Naili Boratav'ın “*Zaman Zaman İçinde*” (2023) adlı eserinde yer alan masallar ile sınırlandırılmıştır. Derleme çalışmalarına dayanan söz konusu eserdeki yirmi iki masal metni, yazarın uygun gördüğü bir seçkiden ibaret olup masalların anlatıcıdan derlendiği şekliyle sunulduğu anlaşılmaktadır (2023: 11-12). Dolayısıyla konu bütünlüğü ve anlatım özellikleri bakımından Türk masalını özümleyen bir seçkiden ibaret olduğu anlaşılan bu masallar örneklem olmaya uygun görülmüştür. Bu bağlamda temel mizah teorilerinden biri olan uyumsuzluk teorisi, bahsedilen masallar üzerine uygulanmıştır.

Diğer yandan masalın sözlü kültür ürünü olduğu değerlendirildiğinde bağlamsal koşulların anlatıyı etkilediği söylenebilir. Nitekim icra bağlamının önemine değinen Alan Dundes (2003: 82), icracının beden hareketlerinin de icrayı şekillendirdiğini belirtmiştir. Nihayetinde bu çalışma her ne kadar metin merkezli olsa da saptanan uyumsuzlukların icra esnasında anlatıcının performansı ile mizahi bir işlev kazandığı göz ardı edilmemelidir.

Mizahta Uyumsuzluk Teorisi Üzerine

Geleneksel gülme veya mizah teorilerinden biri olan uyumsuzluk teorisi, merak ve sürpriz unsurlarıyla gerçeğin mizahi etki oluşturan uyumsuzluğuna odaklanmaktadır. Gülmenin bilişsel ya da düşünsel yönüyle ilgilenen teorinin temelinde uyumsuzluğa gösterilen zihinsel bir tepki yer almaktadır. uyumsuzluk teorisini ilk irdeleyen Aristoteles, gülme unsurunun ortaya çıkmasını, beklenti ve gerçekleşenin karşıtlığına dayandırmaktadır. Teorinin temel düşüncesini ileri süren Aristoteles'e göre insanları belli bir beklenti içine sürükleyip beklenmedik başka bir sonuçla karşı karşıya bırakmak gülme eylemini meydana getiren iyi bir yoldur (Morreall, 1997: 24-25; Eker, 2014: 137).

Uyumsuzluk teorisinin temsilcilerinden biri olan Kant da gülme kuramının özünde uyumsuzluk düşüncesinin var olduğunu belirtirken uyumsuzluğun duygusal boşalma düşüncesini de içerdiğini ileri sürmüştür. Gülme eylemini “Gülme, yıkılan bir umudun hiçliğe doğru ani değişiminden doğan bir duygudur.” (Morreall, 1997: 26) biçiminde tanımlayan Kant, beklentinin karşıtıyla gülme eyleminin koşutluk barındırdığını ifade etmiştir. Teorinin diğer bir temsilcisi olan Schopenhauer ise Kant’ın bu beklenti ve hiçlik düşüncesinin aksine neticede hiçlik değil, beklenmedik doğrultuda bir duygulanım edinildiğinden bahsetmiştir. Gülmenin nedenini, bir kavram ile kavramın bağıntı içerdiği düşünülen gerçeklik arasındaki uyumsuzluğun aniden algılanmasına bağlayan Schopenhauer’a göre gülmenin özü, bu uyumsuzluktan ileri gelmektedir (Morreall, 1997: 26-28). Nihayetinde gülme eyleminin zekâ ile ilişkili olduğunu ortaya koyan uyumsuzluk teorisine göre anlama becerisiyle gülme arasında koşutluk bulunmaktadır. Schopenhauer ve Kant’ın ileri sürdüğü beklenmezlik düşüncesiyle gülme unsurunun meydana gelmesi bu anlamda değerlendirilmektedir. Aynı zamanda söz konusu teori, gülmenin gerçekleşebilmesini, anlatılan metindeki uyumsuzluğun fark edilme hızına bağlamaktadır (Aykaç, 2019: 157).

Söz konusu teorinin bir diğer savunucusu James Beattie ise Kant ve Schopenhauer’ın uyumsuzluk ve gülmeye ilişkin düşüncelerine katılmakla birlikte gülmeyi “Duygusal Gülme” ve “Hayvansal Gülme” olarak iki gruba ayırmıştır. Duygusal gülmenin heyecan yaratan duygudan kaynaklandığını dile getiren Beattie, bunun nedenini de uyumsuzlukla açıklamıştır. Buna göre karmaşık bir durumda ilişkili birden çok uyumsuz, uygunsuz ve bağdaşmaz unsurlar gülmeye sebebiyet vermektedir. Hayvansal gülme şeklinde tanımlanan diğer gülmelerde ise anlama becerisini sağlayan zihinsel kapasitenin bulunmadığı ileri sürülmektedir. Diğer bir ifadeyle refleksif ve öğrenme ürünü olmayan gülmeler, hayvansal gülme kapsamında değerlendirilmektedir (Türkmen, 2013: 53-54).

Özetle Aristoteles’in ileri sürdüğü düşünceyle ortaya çıkan, Kant ile Schopenhauer tarafından geliştirilerek Beattie’nin sistemleştirdiği ve Bergson’un savunduğu teori; karşıtlık, mantıksal kavrama ve algılama kavramlarıyla temellendirilmiştir (Eker, 137-138). Teori, temel ilkeler etrafında sistemleştirilse de uyumsuzluk oluşturan öğelerin geniş bir çerçevede irdelendiği görülmektedir. Başka bir ifadeyle gülme eyleminin nasıl meydana geldiği teorinin temsilcileri tarafından çeşitli şekillerde yorumlanmakla birlikte gülmenin nedeni uyumsuzluk oluşturan çeşitli unsurlara dayandırılmaktadır. Bu bağlamda, masalların ele alındığı bu çalışmada masal metinleri teorisinin inceleme yöntemlerine dayanarak çözümlenmiştir.

Mizahta Uyumsuzluk Teorisinin Masallardaki Yansımaları

Mizah teorilerinden biri olan uyumsuzluk teorisini, gülmenin bilişsel veya düşünsel yanına odaklanmaktadır. Beklenmezlik, mantıksızlık veya uygunsuzluğa karşı zihinsel tepkiyi esas alan teoriye göre gülme unsuru, karşılıklı olma durumundan ziyade genel bir uyumsuzluk ekseninde işlenmektedir (Morreall, 1997: 24). Dolayısıyla uyumsuzluk oluşturarak gülmeyi meydana getiren öğelerin iç içe geçmiş bir yapıda olduğu ileri sürülebilir. Bu durum, hayale dayanan ve olağanüstü olayları anlatan masalarda da ortaya çıkmakta, masalların şekil ve içerik özelliklerinde birçok uyumsuzluk bir arada tespit edilebilmektedir.

Mantıksal kavrama ve algılama temeline dayanan uyumsuzluk teorisine göre belleğin standart beklentisi dışında ortaya çıkan farklı algılama gülmeye yol açmaktadır (Eker, 2014: 138). Bu bağlamda masalların sadece olağanüstü olayların anlatıları değil aynı zamanda bu olağanüstülüklerin meydana getirdiği zihinsel bir algı değişikliğinin merkezi olduğu söylenebilir. Söz konusu teorisinin savunucularından olan Bergson’un (2014: 6) belirttiği üzere komik olanın duygulardan ziyade akla hitap ettiği görüşü de masalın kendine has mantık dışı dünyasında karşılık bulmaktadır. Nitekim masal, kişiyi belleğin standart kalıplarından çıkarıp hayal dünyasının ve uyumsuzluğun içerisine çekmektedir. Bu anlamda masallardaki uyumsuzluklar ilk olarak masalların başındaki giriş formellerinde belirlemektedir. Masallarda kalıplaşmış şekilde kullanılan giriş formellerini Sakaoğlu (2015: 58), dinleyicileri masala hazırlayan unsurlar olarak nitelendirmiştir. Genellikle “Bir varmış, bir yokmuş...” şeklinde başlayıp mantık dışı anlamlar barındıran bu kalıp sözler, masalda anlatılanların olağanüstülükler içerdiğini uyumsuzluklarla bildirmektedir. Söz gelimi Bacı Bacı Can Bacı (Boratav, 2023: 103), Ahu Melek (Boratav, 2023: 160), Sitti Nusret (Boratav, 2023: 179) ve

İnsanoğlu Nankördür (Boratav, 2023: 238) adlı masalarda “Bir varmış, bir yokmuş...” şeklinde geçen giriş formeli, Hüsnü Yusuf Şehzade (Boratav, 2023: 170) masasında “Bir varmış, bir yokmuş... Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde...” biçiminde yer alırken Yatalak Mehmet masasında ise “Bir varmış, bir yokmuş... Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde, develer tellal iken, pere berber iken, ben babamın beşiğini tıngır mıngır sallar iken...” (Boratav, 2023: 136) şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Yatalak Mehmet masasındaki formelin zıtlıklarla birlikte mantığa ve hayatın doğal akışına aykırılıklar içerdiği anlaşılmaktadır. Bu masadaki “pirenin berber olması” veya “kişinin kendi babasının beşiğini sallaması gibi ifadeler beklentileri en başından yıkmaktadır. Bu uyumsuzluk, Kant’ın (Morreall, 1997: 26) yıkılan bir umudun hiçliğe dönüşü olarak tanımladığı gülme eylemiyle örtüşmektedir. Formellerdeki “evvel zaman” biçimindeki bir vurguyla da gerçeklik algısı bozularak uyumsuzluk, masanın temeli hâline gelmektedir.

Masallardaki geçiş ve bitiş formellerinde de benzer durumlara rastlanmaktadır. Altın Toplu Sultan masasında geçen “Az gitmiş, uz gitmiş, dere tepe düz gitmiş, altı ay bir güz gitmiş...” (Boratav, 2023: 216) şeklindeki uyaklı geçiş formelinde “az-uz” karşıtlığı ile zamansal olarak “altı ay bir güz” gidildiğinin aktarılması, mizah unsuru oluşturmaktadır. Arap Lala masasında “Az gitmişler, uz gitmişler, dere tepe düz gitmişler, bir de arkalarına bakmışlar ki bir çuvaldız/arpa boyu yol gitmişler...” (Boratav, 2023: 148-149) şeklinde yer alan geçiş formeli de bu durumu örnekler niteliktedir. Yıldırım Padişahı masasında yer alan “Sonra kırk gün kırk gece nikâhları, kırk gün kırk gece düğünleri oluyor... Ben de oradaydım...” (Boratav, 2023: 208) şeklindeki formel ise uyumsuzluk oluşturan bitiş formeline örnek olarak gösterilebilir. Zira anlatıcının, nikâh kıyılıp düğün yapıldığı esnada, masal mekânında kendisinin de bulunduğunu belirtmesi hayatın doğal akışına aykırılık içermektedir.

Masalın ayırt edici şekil özelliklerinin yanı sıra içeriğinde uyumsuzluk teorisi ile örtüşen uyumsuzluklar önemli bir örüntü oluşturmaktadır. Söz konusu teorinin ardındaki temel düşünceye göre gündelik yaşamda belirli kalıplar bulunmaktadır ve bu kalıplara uymayan bir şey yaşandığında gülme gerçekleşmektedir (Morreall, 1997: 24-25). Masal tanımlarından anlaşılacağı üzere de masallar, genellikle olağanüstü olay ve varlıkları barındırması özelliğiyle bilinmektedir. Dolayısıyla masalarda çoğunlukla olağanüstülüklerin anlatıldığı olaylar, uyumsuzluk teorisinin aykırılık, mantık dışılık, şaşkınlık gibi ilkelerinin en belirgin görüldüğü yerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda masallardaki uyumsuzluklar, kahraman nitelik ve davranışları üzerinden belirgin bir biçimde izlenebilmektedir. Masalarda sıklıkla karşılaşılan Arap Lala adlı kahraman, nitelik bakımından gülmeye sebep olan kahramanlar arasında örnek olarak gösterilebilir. Söz gelimi Nalınca ile Padişah masasında olağanüstü kişiliğiyle öne çıkan Arap Lala adlı kahramanın “...bir dudağı yerde, bir dudağı gökte bir Arap çıkar...” (Boratav, 2023: 212, 213, 214) şeklinde mübalağaya dayalı betimlenmesi gülme unsuru meydana getirmektedir. Arap Lala adlı başka bir masalda da, masala ad veren bu kahramanın betimlenmesinin ardından “Kız bunu görünce korkudan düşüp bayılmış.” (Boratav, 2023: 149) şeklindeki bir ifadeye yer verilmesi, gülme unsurunu desteklemektedir.

Altın Toplu Sultan masasındaki devlerin de karşıtlıklar barındıran fiziksel özellikleri bakımından gülmeyi meydana getirdiği değerlendirilmektedir. Bu masalda devlerle ilgili olarak “Gözleri açık olursa uyurlarmış; kapalı ise uyanık olurlarmış...” (Boratav, 2023: 221) şeklinde bahsedilen özellik, uyku durumunda olmakla gözlerin kapalı olması koşutluğuna açıkça aykırılıklar içermektedir. Öte yandan Yedi Kardeşler (Boratav, 2023: 110-111) masasında olağanüstü bir biçimde yapılan eşek etrafında gelişen olaylar örnek teşkil etmektedir. Bu masalda olayların başkahramanı olan kızın annesi tarafından, kül maddesinden üç kez canlı bir eşek yapıldığı ve bu eşeğe “çüş” demenin yasaklandığı anlatılmaktadır. Masalda eşeğe “çüş” ifadesini söylemenin yasaklanması uyumsuzluğa zemin oluşturmakta ve masadaki kızın, bir kez dalgınlıkla bir kez de “deh” sözü yerine “çüş” sözünü söylemesiyle külden yapılan eşeğin dağılivermesi gülmeyi meydana getirmektedir.

Usta Nazar masasında ise korkak bir kimse olarak tanıtılan Usta Nazar adlı kahramanın çevresinde gelişen kahramanlık olayları uyumsuzluk içermektedir. Korkusundan dolayı evinin dışına dahi çıkamayan Usta Nazar’ın değneğinin üzerine yazılı olan “Benim adım Usta Nazar / Bir vuruşta kırkını ezer / İçinde sağ kalan olursa da topal olur gezer.” (Boratav, 2023: 235) şeklindeki ifadeler anlam bakımından kişinin niteliğiyle zıtlıklar barındırmaktadır. Yine masalda geçen “Devler korkmaya başlamışlar.” (Boratav, 2023: 235) ifadesinden anlaşılacağı üzere, bu yazıyı gören dev

niteliğindeki kahramanların Usta Nazar'dan korkmaları uyumsuzluk kaynağı şeklinde sunulmaktadır. Devlerle karşılaşan Usta Nazar'ın "Moskof Kralının pehlivanlarıyla güreşiyordum. Onu havaya attım, bir daha yere düşmedi... Altı aydır onu arıyorum... Yolum buraya düştü." (Boratav, 2023: 235) şeklinde dile getirdiği ifadeler de bu bağlamda anlamlı bulunmuştur. Zira söz konusu abartılı kahramanlık söylemleri ve devlerin bu sözlere inanmaları, anlatılanların gerçeklikle karşıtlığını gözler önüne sermektedir.

Benzeşemeyenlerin senteziyle karşıtlık temeline dayanan uyumsuzluk teorisine göre beklenti dışında gelişen olaylar gülmeye zemin hazırlamaktadır (Eker, 2014: 138). Nardaniye Hanım masalındaki Kırk Haramiler adlı kahramanların davranışları bu bakımdan uyumsuzluk oluşturmaktadır. Nitekim söz konusu masalda, adlarından anlaşılacağı üzere hırsız ve kötü olmaları beklenen Kırk Haramilerin karşıt davranışlar sergilemeleri belirgin bir biçimde ortaya koyulmaktadır. Bu anlamda Boratav, eşkıyaların destanlara, türkülerde günahlarından arınarak girdiklerinden ve bunların bir örneği olarak da "Haramiler" in masallarımızda çoğunlukla korkunç değil sevimli ve güldürücü yüzleriyle belirdiklerinden bahsetmiştir (2023: 23). Nardaniye Hanım masalında geçen "Kız, derler, sen bizim dünya ahiret kardeşimiz ol. Biz getirelim sen pişir. Otur, keyfine bak..." ve "Artık bunlar kardeşlerini öyle severler, öyle severlermiş ki dünyada, üstüne toz kondurmazlarmış." (Boratav, 2023: 116) şeklindeki ifadeler de Kırk Haramilerin Nardaniye Hanım'ı kardeş yerine koyup benimsediklerini gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla bu masaldaki kahramanlardan beklenen davranışlar ile kahramanların sergiledikleri davranışlar arasındaki algıyı ters yüz eden uyumsuzluk, potansiyel bir gülme kaynağı olarak değerlendirilmektedir.

Diğer yandan Nalinci ile Padişah masalında, yeni doğan bebeğin konuşması benzer şekilde uyumsuzluk oluşturan bir davranış olarak karşımıza çıkmaktadır. Masalda bu bebeğin "Enişte, beni nereye götürüyorsun?" (Boratav, 2023: 214) biçimindeki ifadesi hayatın olağan akışına aykırılıklar içererek gülmeye neden olmaktadır. Ayrıca Ben Bir Yeşil Yaprak İdim masalındaki kızın da padişah kızı olmasına rağmen, kim olduğunu bilmediği bir delikanlıyla sorgusuz sualsiz evlenmesiyle oluşan uyumsuzluk "Kızın da korkmayışına bak... Kimin nesi olduğunu bilmediği adama vardı, yerini yurdunu bırakıp gidiyor..." (Boratav, 2023: 122) biçimindeki bir ara sözle açıkça ortaya koyularak gülme tetiklenmektedir.

Masallardaki insan dışı varlıkların genellikle insan gibi davranış sergileyerek gülme unsuru meydana getirdikleri de saptanmıştır. Örneğin Yedi Kardeşler masalında yer alan bir kedinin "Bu, konuşulanları anlar, hem de konuşmuş... Kedi, kızı kıskanmış." (Boratav, 2023: 112) şeklinde nitelendirilmesi, kedinin insan gibi dinleme ve konuşma becerileri ile kıskanma duygusuna sahip olduğunun ifade edilmesi komik unsurunu meydana getirmektedir. İnsana has vasıflardan biri olan konuşma becerisine masallarda sıklıkla insan dışı varlıkların da sahip olduğu görülmektedir. Sabır Taşı masalında serçenin bir kıza yönelik olarak "Ah kız, vah kız. Kırk gün bir ölünün başını bekleyeceksin kız..." (Boratav, 2023: 198) şeklindeki alaycı hitabı; Bostancı Dede masalındaki bir atın kişnerken "Hi, hi, hiiii... El sevgilisini aldı gidiyor." (Boratav, 2023: 226) şeklindeki sözleri masallardaki hayvanların anlamlı konuşma gerçekleştirdiklerini örnekler niteliktedir. Yıldırım Padişahı masalında ise bıçağın "Hah, hah, hah... Ben kesmedim. Yıldırım Padişahının yanına gitti, o kınaladı." (Boratav, 2023: 205) şeklindeki ifadesi ile bir tarağın "Hah, hah, hah... Ben batmadım. Yıldırım Padişahının yanına gitti. O bir taç yaptı." (Boratav, 2023: 208) şeklindeki ifadesi cansız varlıkların konuşma becerisine sahip olduğunu göstermesi bakımından anlamlıdır. Benzer şekilde Dülger Kızı masalında geçen "Tuzla biber rafta 'Ben önce gideceğim, sen önce gideceksin.' diye kavga ederlermiş." (Boratav, 2023: 159) ifadesinden anlaşılacağı üzere tuzla biberin konuşup kavga etmeleriyle beliren insana has niteliklerin cansız varlıklardaki tezahürü gülmeye neden olmaktadır. Ayrıca Sabır Taşı masalında "öteki kız" olarak tarif edilen kahramanın yaşadığı talihsizlikleri anlattığı esnada "O bunları anlatırken, bebek ortada şıkır şıkır oynamaya başlamış... Bebek gene şıkır şıkır oynamış..." (Boratav, 2023: 201) ifadelerinden anlaşılacağı üzere, oyuncak bir bebeğin oynaması da algıyı ters yüz etmektedir.

Masallardaki sürpriz unsuru yine uyumsuzluk oluşturarak gülmeye neden olan unsurlardan biridir. Bu doğrultuda Henri Bergson, gülmenin sürpriz ve tezat gibi kavramlarla karşılık bulduğundan bahsetmiştir (2014: 30). Dolayısıyla ansızın veya beklenenin aksi yönde beliren sürpriz gelişmenin zihinsel bir tepkiye zemin hazırladığı değerlendirilmektedir. Bu anlamda, fıkra türü

üzerinden gülmeye neden olan uyumsuzlukların incelendiği çalışmada Müzeyyen Sağlam (2013: 105), uyumsuzluk teorisinin temelinde anilikten kaynaklanan sürpriz sonun var olduğunu ileri sürmüştür. Masal türü özelinde değerlendirildiğinde de masalarda ilk olarak anilikten kaynaklanan sürprizler dikkati çekmektedir. Söz gelimi Fesliğenci Kızı masalında daha önce iki kez karşılaştıklarından söz edilen bey oğlu ile fesliğenci kızı adlı iki kahramanın üçüncü karşılaşmada sergiledikleri davranışlar bu bağlamda anlamlı bulunmuştur. Zira masalda “Kız da yaklaşır, tam ciğeri alayım diye uzanırken Bey-oğlu atın üzerinden eğilir, ‘şap’ diye kızı öper. Fesliğenci kızı da ciğerin sapından tutar Bey-oğlunun suratına çarpar.” (Boratav, 2023: 129) şeklinde ifade edilen bey oğlunun kızı öpme davranışı yanı sıra kızın bey oğluna vurma davranışı ani ve beklenmeyen davranışlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Oduncunun Kızı masalında ise kahramanın ortaya çıkması benzer şekilde birdenbire gerçekleşmektedir. Masalda geçen “Yorulmuş da yükünü bir taşın üstüne koymuş, kendi de oturup sırtını kayaya dayamış, derinden bir ‘of’ çekmiş. O dakikada kaya yerinden oynamış, ihtiyarın karşısına bir dudağı yerde, bir dudağı gökte bir Arap dikilmiş.” (Boratav, 2023: 191) şeklindeki ifadelerden anlaşıldığı üzere de oduncunun kestiği odunları bir taşın üstüne koyup dinlendiği esnada “of” demesiyle Arap adlı kahramanın kayadan ansızın çıkması uyumsuzluk oluşturmaktadır.

Masallardaki sürpriz unsurunun geçiş formeli kullanılarak desteklendiği örneklerle sıklıkla rastlanmaktadır. Masalarda genellikle sürpriz gelişmenin “Bir de bakar ki...” gibi formel ifadelerle birlikte sunulmasının sürprizi çarpıcı hâle getirdiği ileri sürülebilir. Bu anlamda bir kısım geçiş formelinin dinleyici dikkatini artırdığını dile getiren Sakaoğlu (2002: 252), masalarda bu tip formellerin beklenmeyen bir durumu aniden ortaya koymak veya beklenenin aksine bir durumu sunmak üzere kullanıldığını belirtmiştir. Masalarda beklenmeyen bir durumu aniden ortaya koyması ve beklenenin aksi yöndeki gelişmeleri aktarması dolayısıyla söz konusu formeller uyumsuzluk teorisi ile de örtüşmektedir. Örneğin Arap Lala (Boratav, 2023: 153) masalında Sultan Hanım’ın kardeşlerince gönderilen kıyafeti hizmetçinin giymesine kardeşlerin hizmetçiyi Sultan Hanım sanmaları “Sonra, bakıyorlar ki hizmetçi...” şeklindeki bir geçiş formeliyle ortaya koyulmuş ve umulan ile bulunan arasındaki uyumsuzluk çarpıcı hâle getirilmiştir. Hasses Paşa masalındaki benzer bir sürpriz gelişme de “Çantanın kilidini kırar, bir de bakar ki içi taşla dolu.” (Boratav, 2023: 245) şeklinde geçiş formeli kullanılarak aktarılmıştır. Nitekim bu masalda, Tüccar adlı kahramanın çantanın içinde değerli nesnelere olduğunu düşünerek çantayı açması ve beklenenin aksine çantanın içinde taşlar bulunduğunun anlatılması uyumsuzluk kapsamında yorumlanmaktadır. Nihayetinde geçiş formellerinin her iki durumda da beklenmedik durumu ortaya koymasıyla uyumsuzluk meydana geldiği açığa çıkmaktadır.

Sürpriz unsurunun meydana getirdiği şaşkınlık, masalarda sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Nitekim teoriye göre “Beklenti dışında gelişen olaylar kişiyi şaşkınlığı uğrattırırken kişi, bu duruma gülmeye tepki göstermektedir.” (Eker, 2014: 138). Bu bağlamda uyumsuzluk kavramının tanımından hareketle Sağlam, uyumsuzluk teorisini beklentilerin boşa çıkmasından doğan şaşkınlık ifadesiyle tanımlamış ve şaşkınlığın gülme üzerindeki önemini vurgulamıştır (2013: 104). Masalarda da kimi zaman kahraman söylemlerinin kimi zaman da eylemlerinin şaşkınlık oluşturarak gülmeye yol açtığı tespit edilmiştir. Söz gelimi Köylü ile Sultan Mahmut masalında, köylünün Sultan Mahmut’a yönelik olarak “Balta ile senin altında yattığın armut ağacını keseceğim, ip ile karıyı asacağım... Kuran kitabına da el basacağım, bir daha Mahmut adlı bir adama selam vermeyeceğime.” (Boratav, 2023: 244) şeklinde ters bir cevap vermesi beklenmedik bir durumdur ve mizahi etki oluşturmaktadır. Nitekim köylünün dile getirdiği bu sözler olumsuz anlamlar içerirse de masalın devamında, sözlerin muhatabı olan Sultan Mahmut adlı kahramanın bu sözlerden hoşnut olduğu dile getirilmiştir. Hasses Paşa adlı bir diğer masaldaki Hoca lakaplı kişinin çıplak şekilde kamusal alana çıkması (Boratav, 2023: 246) ve erkek başkahramanın kadın kıyafetleri giyerek kadınlar hamamına girmesi (2023: 250) şeklinde görülen olaylar ise sosyal normlara aykırılıklar barındırması nedeniyle şaşkınlık oluşturmaktadır.

Masalarda, gerçeklerin açığa çıkmasıyla meydana gelen uyumsuzluğun şaşkınlık oluşturması durumlarına da sıklıkla rastlanmaktadır. Örneğin Yatalak Mehmet masalındaki Mehmet adlı kahramanın on seneyi aşkın süredir yürümediğini öğrenen kızın “Kalk, yoksa seni şu sopa ile döverim.” dedikten sonra Mehmet’e sopayla vurması ve bunun üzerine Mehmet’in yataktan fırlaması

(Boratav, 2023: 138-139) gerçekleri ortaya koyan bir gelişmedir. Menekşe Yaprığından İncinen Kızım adlı başka bir masalda da gelinin genç biri olduğunu düşünerek duvağı kaldıran damadın karşısında yetmiş yaşında bir kocakarı görmesi (Boratav, 2023: 147) de gerçeklerin ortaya çıkmasıyla beklentinin boşa düştüğünü göstermesi bakımından anlamlıdır. Sabır Taşı masalında ise masalın sonunda gerçekleri öğrenen oğlan adlı kahramanın, aniden yerinden çıkıp canına kıymak üzere olan kızı kurtarması ve kıza haksızlık eden çingene kızına yönelik iki seçenekli soru sorması sürprizler içermektedir. Zira masaldaki oğlanın “Kara saplı bıçağa mı razısın, kırk katıra mı?” şeklindeki sorusuna karşılık olarak çingene kızının “Kara saplı bıçak sevdiğinin bağrına batsın, kırk katırı isterim; biner de babamın evine giderim.” (Boratav, 2023: 202) şeklinde yanıt vererek kırk katırı tercih ettiği görülmektedir. Ancak bıçağa karşın kırk katır, çingene kızı açısından ödül gibi algılansa da olay örgüsü içerisinde cezalandırma aracı olarak kullanılmakta ve çingene kızının sonunu getirmektedir. Dolayısıyla bu masaldaki oğlanın ani müdahalesi yanı sıra çingene kızının beklenmedik bir muameleye maruz kalması sürpriz gelişmeler olarak yorumlanmaktadır.

Uyumsuzluk teorisine göre olay örgüsünün mantıklı gidişatındaki ani sapmalar uygunsuzluk oluşturmakta ve düşünce örüntüsü ile duygulanımlarda meydana gelen sapmalar gülmeye yol açmaktadır (Güler ve Güler, 2010: 243). Benzer şekilde masalarda da akışın çeşitli şekillerde uygunsuzluklarla sekteye uğratıldığı gözlemlenmektedir. Mantıklı ilerleyişi etkileyen söz konusu unsurlar arasında yanlış anlaşılmalara ve ilgisiz gelişmeler gösterilebilir. Örneğin Hasses Paşa masalındaki “ördek” sözcüğü, sesteş olma durumundan dolayı yanlış anlaşılmalara sebep olarak uygunsuzluk oluşturmaktadır. Burada Aristoteles’in (Morreall, 1997: 25) sözcük oyunları gibi yöntemlerle insanları beklenmedik bir sonla karşı karşıya bırakmanın gülmeyi meydana getirdiği biçimindeki düşüncesi akla gelmektedir. Nitekim masalda, bir kadın kahramanı gösteren “ördek” sözcüğünün farklı anlamlara gelecek şekilde kullanılmasıyla yanlış anlaşılma olaylarının geliştiği görülmektedir. Masaldaki şehzadenin Ördek adlı kıza seslenmek amacıyla “Ördek!” şeklinde bağırması üzerine saraydaki yardımcıların şehzadeye lazımlık olan ördeği getirmeleri (Boratav, 2023: 248) metnin akışını sekteye uğratan tipik bir ilgisizlik örneği olarak değerlendirilmektedir. Bu olayın ardından şehzade, isteğinin lazımlık olmadığını belirttiikten sonra da bu kez yardımcılarının su kuşu olan ördeği getirmeleri (Boratav, 2023: 248) de benzer şekilde gülmeye neden olmaktadır. Zira metnin olay örgüsü içerisinde şehzadenin Ördek adlı kadın kahramana seslendiği anlaşılmaktadır fakat saraydaki yardımcılarının sergiledikleri bu davranışlar, mantıklı ilerleyişi durdurmaktadır. Başka bir deyişle sözcüğün bağlam dışı kullanımı, zihinsel bir şaşkınlık oluşturarak metindeki mantıklı ilerleyişi durdurmakta ve bu sapma doğrudan gülmeyi tetiklemektedir.

Köylü ile Sultan Mahmut masalında ise Padişah’ın sarayında misafir edilen köylünün gece dışarı çıktığı esnada yolunu şaşırarak kaybolmasıyla saray muhafızlarının köylüyü casus zannederek hapse atmaları (Boratav, 2023: 244) da yanlış anlaşılardan kaynaklı uygunsuzluk oluşturmaktadır. Diğer yandan Yedi Kardeşler masalında, yanlış anlaşılma meydana gelen uygunsuzluğun bir hayvan üzerinden sunulduğu örneğe rastlanmıştır. Bu masalda yedi kardeşlerin yanlışlıkla dev oğlunu öldürüp onun kafasını bir tarafa attıkları ve bu durumdan haberi olmayan dev annesinin, yedi kardeşlerin evine misafir olduğu esnada, yanlış anlaşılma sonucunda oğlunun ölmüş olduğunu öğrendiği anlatılmaktadır. Masalda geçen “Kediye dönmüş ‘Git, demiş, yağ getir de teyzeme ekmek yağlayayım.’ Kedi, kızı sevmiyor ya, guya anlamazlıktan ‘Kafasını mı?’ diyerek gitmiş, Dev-oğlunun başını getirmiş, anasının önüne koyuvermiş.” (Boratav, 2023: 113) şeklindeki ifadelerden anlaşılacağı üzere masaldaki kedinin yaptıkları maksatlı olsa da yanlış anlaşılardan kaynaklı uygunsuzluk örneği olarak değerlendirilmektedir. Başka bir ifadeyle masaldaki kedinin söylenileni yanlış anlamış gibi yaparak yağ yerine ölü kafası getirmesi biçimindeki sapma, beklenmedik bir durum olarak gülmeyi meydana getirmektedir.

Sonuç

Masalların metin merkezli bir incelemeyle uygunsuzluk teorisi ekseninde irdelendiği çalışma, teori ile örtüşen tespit ve değerlendirmeleri içermektedir. Uyumsuzluk teorisi, mizah teorilerinden biridir ve uygunsuzluk oluşturarak gülmeye neden olan unsurların bilişsel yönüne odaklanmaktadır. Masallar da genellikle olağanüstü olayları anlatan sözlü kültür ürünleri olarak eğlence işleviyle öne çıkmaktadır. Bu araştırmanın sonucunda elde edilen verilere göre incelemeye konu edilen yirmi iki masalın tamamında uygunsuzluk teorisi ile örtüşen öğelere rastlanmıştır. Bu anlamda masalların

temelde aykırılık, beklenmezlik, karşıtlık, mantık dışılık, şaşkınlık gibi uyumsuzluk teorisi ilkelerini taşıdığı bulgular arasındadır.

Masallardaki gülmeyi meydana getiren uyumsuzluklar masalın başından sonuna kadar çeşitli yerlerinde belirlemektedir. Bu anlamda öncelikle masalın dış yapı unsurları olan formellerde, teorinin temelini oluşturan uyumsuzluklardan biri olarak karşıtlıklara rastlanmaktadır. Masalların başında yer alan “Bir varmış, bir yokmuş...” gibi giriş formelleri yanı sıra “Az girmişler, uz gitmişler...” şeklindeki geçiş formellerinin masalarda sıklıkla yer alması bu bağlamda anlamlı bulunmuştur. Öte yandan masalarda algıda değişime yol açan sürpriz unsurunun da “Bir de bakar ki...” gibi geçiş formelleriyle desteklenerek uyumsuzluk etkisinin artırıldığı değerlendirilmektedir. Uyumsuzlukların yoğun bir biçimde tespit edilebildiği yerler olarak formeller, masalların çoğunda kalıplaşmış şekilde bulunması ve masal türüyle özdeşleşmesi açısından önemlidir. Bu bağlamda incelenen masallardan hareketle formellerin uyumsuzluk barındırdığı şeklindeki tespit, genel manada masal türü açısından da ileri sürülebilir. Başka bir deyişle örnekleme üzerinden elde edilen bulgunun masalların geneli için geçerli olduğu söylenebilir.

Masalların biçimsel özelliklerinde uyumsuzlukların varlığı görülebilmekle birlikte içeriğinde de uyumsuzluklara rastlanmaktadır. Bu anlamda masallardaki uyumsuzlukların çoğunlukla olağanüstülüklerin anlatıldığı yerlerde belirginleştiği gözlemlenmiştir. Nitekim masallar genellikle olağanüstü varlık ve olayları konu edinerek olay çevresinde gelişen edebî ürünlerdir. Masalarda özellikle de kahramanların nitelik ve davranışlarında uyumsuzluk oluşturan öğelere rastlanmaktadır. Birkaç masalda ortak tip olarak karşılaşılan ve nitelik bakımından öne çıkan Arap Lala adlı kahraman bu anlamda iyi bir örnektir. Zira masalarda “bir dudağı yerde, bir dudağı gökte” şeklinde tanımlanan Arap Lala’nın fiziksel niteliği gülmeyi meydana getirmektedir. Kahraman davranışları bakımından bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda ise masallardaki insan dışı varlıkların, insan vasıflarına sahip olarak anlatılmasıyla uyumsuzluk oluştuğu tespit edilmiştir. Masalarda, hayvanların veya insan dışındaki diğer varlıkların temel dil becerilerine sahip olması, en sık tekrar eden uyumsuzluk örneği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Zihinsel tepkiye yol açan unsurların iç içe geçmiş bir yapıda olması, gülme unsurunun genel bir uyumsuzluk ekseninde işlenmesini beraberinde getirmektedir. Bu anlamda masalarda uyumsuzluk teorisi ile örtüşen unsurların çoğunlukla birden çok unsurla birlikte veya birbiriyle ilişkili olarak yer aldığı da söylenebilir. Söz gelimi masaldaki kahramanın kaya içinden çıkması şeklinde gerçekleşen olay hayatın olağan akışına aykırılıklar içerirken bu olayın sürpriz unsuruyla sunulduğu bulgular arasındadır. Benzer şekilde masalarda yanlış anlaşılmalardan ve alakasızlıklardan kaynaklı uyumsuzluk örneklerinin sürpriz unsuruyla ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Zira bu olaylarda beklenmedik gelişmelerin meydana gelmesi dolayısıyla sürpriz unsurunun varlığı açıkça belirginleşmektedir.

Masallardaki sürpriz unsurunun anilik, beklenmezlik ve şaşkınlık kavramlarıyla iç içe girmiş durumda olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, sürpriz kavramının tanımı da göz önünde bulundurularak masallardaki sürpriz unsuru; uyumsuzluk teorisinin diğer temel kavramları olan beklenmezlik ve şaşkınlık ile bağdaştırılarak değerlendirilmiştir. Masallardaki olay ve durumlarda sürpriz gelişmelere rastlandığı gibi masalların çoğunlukla beklenmedik bir şekilde sona ermesiyle sürprizlerin belirlediği tespit edilmiştir. Bu anlamda beklenmedik sürpriz gelişmenin şaşkınlık oluşturmaları yanı sıra masalarda gerçeklerin açığa çıkması da şaşkınlığa yol açmaktadır. Bu anlamda anilikler, beklenmezlikler ve şaşkınlıklar teorisinin “sürpriz” unsuru etrafında irdelendiği gibi mantık dışılıklar, hayatın olağan akışına aykırılıklar ve diğer aykırılıklar teorideki “karşıtlık” unsuru çerçevesinde; yanlış anlaşılmalarda, umulan ile bulunan arasındaki alakasızlıklar ise “ilgisizlik” kavramıyla ele alınarak incelenmiştir. Nihayetinde uyumsuzluk teorisi kapsamında saptanan uyumsuzluklar birbiriyle ilişkili olsa da temel olarak “karşıtlık”, “sürpriz” ve “ilgisizlik” kavramları ekseninde formüle edilebilir.

Son olarak uyumsuzluk teorisi ile örtüştüğü tespit edilen her uyumsuzluğun açıkça gülmeye sebep olmadığı değerlendirilse de söz konusu öğelerin potansiyel bir mizahi etki alanı sunduğu yorumlanmaktadır. Bu doğrultuda masalların esas itibarıyla sözlü kültür ürünü oldukları göz önüne alındığında masallardaki uyumsuzlukların icra esnasında anlatıcı dilinde mizah ögesine

dönüşebileceği düşünülmektedir. Dolayısıyla metin merkezli bir yaklaşımla yapılan bu çalışmanın benzer şekilde bağlam merkezli bir yaklaşımla gerçekleştirilmesi önerilebilir. Bu anlamda bağlama da başvurularak anlatıcının artikülasyonu yanı sıra beden hareketlerinin irdelenmesi gülmeyi meydana getiren uyumsuzlukların geniş eksende değerlendirilmesine katkı sağlayacaktır.

Kaynaklar

- ANDAY, M. C. (1965). *Gelişen Komedyası*. İstanbul: Çan Yayınları.
- AYKAÇ, O. (2019). *Geçmişten Günümüze Ortaoyunu Geleneği*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- BASCOM, W. R. (2014). “Folklorun Dört İşlevi.” (Çev.: Ferya Çalış) Şu kitapta: *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2* (Yay. Haz.: M. Öcal Oğuz vd.). Ankara: Geleneksel Yayınları, 71-86.
- BERGSON, H. (2014). *Gülme* (Çev.: Devrim Çetinkasap). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- BORATAV, P. N. (1969). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- BORATAV, P. N. (2023). *Zaman Zaman İçinde*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- DEVELLİOĞLU, F. (2010). *Osmanlıca-Türkçe Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- DUNDES, A. (2003). “Doku, Metin ve Konteks.” (Çev.: M. Ekici). Şu kitapta: *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1* (Yay. Haz.: M. Öcal Oğuz vd.). Ankara: Geleneksel Yayınları.
- EKER, G. Ö. (2014). *İnsan Kültür Mizah*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- GÖKDEMİR, G. (2008). *Kıbrıs Türk Kültüründe Masal Geleneği*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- GÜLER, Ç. ve GÜLER, B. U. (2010). *Mizah, Gülme ve Gülme Bilimi*. Ankara: Yazıt Yayıncılık.
- MORREALL, J. (1997). *Gülmeyi Ciddiye Almak* (Çev.: Kubilay Aysevener ve Şenay Soyer). İstanbul: İris Yayıncılık.
- NESİN, A. (1973). *Cumhuriyet Döneminde Türk Mizahı*. İstanbul: Akbaba Yayınları.
- ÖNGÖREN, F. (1998). *Türk Mizahı ve Hicvi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ÖZÜNLÜ, Ü. (1999). *Gülmecenin Dilleri*. Ankara: Doruk Yayıncılık.
- SAĞLAM, M. (2013). “Bektaşî Fıkralarının ‘Uyumsuzluk Kuramı’ Bağlamında İncelenmesi”. *Millî Folklor*, Yıl 25, S 98, 100-108.
- SAKAOĞLU, S. (2002). *Gümüşhane ve Bayburt Masalları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- SAKAOĞLU, S. (2015). *Masal Araştırmaları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- SEVİNDİK, A. (2021). *Türk Mizah Ekolojisi*. Ötüken Yayınları: Ankara.
- TÜRKMEN, F. (2013). *Seyyid Burhaneddin Çelebi Letaiî Nasreddin Hoca: Nasreddin Hoca Latifeleri*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- YILDIRIM, A. ve ŞİMŞEK, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

İnternet Kaynakları

- URL-1: “Masal” maddesi – “<https://sozluk.gov.tr/>” (Erişim: 27.01.2025)
- URL-2: “Eğlence” Maddesi – “<https://sozluk.gov.tr/>” (Erişim: 27.01.2025)
- URL-3: “Gülmek” Maddesi- “<https://sozluk.gov.tr/>” (Erişim: 27.01.2025)
- URL-4: “Mizah” Maddesi- “<https://sozluk.gov.tr/>” (Erişim: 19.12.2025)
- URL-5: “Mizah” Maddesi- “<https://islamansiklopedisi.org.tr/mizah>” (Erişim: 19.12.2025)